

Evoking Epic Characters In The Novel As Social Act **(Case study: The novel of *Tahmineh's Story*)**

Azam Nikkhah Fardaghi*

Samira Bameshki**

Abstract

Today inviting epic characters into novel is one of the main means for writers to express personal and social concerns, the concerns which are directly related to the metatextual context of producing of the work. The purpose of this study is to investigate how and why epic characters are called to this novel, the connection of these elements with the context of the hypertext and also to examine the author's position. Thus in this research, we first analyze the socio-political context of the time of writing the novel (mid-seventies and early eighties in solar calendar). Then, by using the method of qualitative content analysis, text coding and categorization of codes, we have clarified the author's position for or against the contexture of his metatext. It is worth mentioning that we have used the 2020 version of Maxqda software to analyze and extract tables and graphs. Findings of this research show that Mohammad Ali evokes epic characters to his work so that some modernist discourses of the Reform period; including attention to women's rights, their independence and different kinds of social, economic and cultural activities, and in

* PhD student in Persian language and literature, Ferdowsi University of Mashhad,
azam_nikkhah@yahoo.com

** Assistant Professor of Ferdowsi University of Mashhad (Corresponding Author),
bameshki@um.ac.ir

Date received: 02/02/2021, Date of acceptance: 15/08/2021

Copyright © 2018, This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA.

return weaken traditionalist discourses, such as patriarchy, mere motherhood and the lack of independence of women.

Keywords: Rostam and Sohrab Tahmineh Persian novel Tahmineh's Story social act

فراخوانی شخصیت‌های حماسی در رمان به‌مثابه کنش اجتماعی (مطالعه موردی: رمان قصه تهمینه)

اعظم نیک‌خواه فاردقی*

سمیرا بامشکی**

چکیده

امروزه فراخوانی شخصیت‌های حماسی به رمان، یکی از دست‌مایه‌های اصلی نویسندگان برای بیان دغدغه‌های فردی و اجتماعی خود است؛ دغدغه‌هایی که ارتباطی مستقیم با بافت فرامتن تولید اثر دارند. با توجه به این نکته، هدف از پژوهش حاضر، بررسی چگونگی و چرایی فراخوانی شخصیت‌های حماسی به این رمان، پیوند این عناصر با بافت فرامتن و همچنین بررسی موضع نویسنده است. بنابراین، در این پژوهش ابتدا به واکاوی بافت سیاسی-اجتماعی زمان نگارش رمان (اواسط دهه هفتاد و اوایل دهه هشتاد شمسی) پرداخته‌ایم. سپس با استفاده از روش تحلیل محتوای کیفی و کدگذاری متن و مقوله‌بندی کدها، موضع موافق یا مخالف نویسنده را نسبت به بافت فرامتن خود روشن ساخته‌ایم. شایان ذکر است برای تحلیل و استخراج جداول و نمودارها از نسخه ۲۰۲۰ نرم‌افزار مکس کیودا استفاده کرده‌ایم. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد محمدعلی شخصیت‌های حماسی را به اثر خود فرامی‌خواند تا برخی گفتمان‌های تجددخواهانه دوره اصلاحات؛ از جمله توجه به حقوق زنان، استقلال و انواع فعالیت اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی آن‌ها را

* دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه فردوسی مشهد، azam_nikkhah@yahoo.com

** استادیار دانشگاه فردوسی مشهد (نویسنده مسئول)، bameshki@um.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۶/۰۲، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۱/۱۵

Copyright © 2018, This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International, which permits others to download this work, share it with others and Adapt the material for any purpose.

تقویت و درمقابل برخی گفتمان‌های سنت‌گرا از جمله مردسالاری، مادرهمسری صرف و عدم استقلال زن را تضعیف کند.

کلیدواژه‌ها: رستم و سهراب، تهمینه، رمان فارسی، قصه تهمینه، کنش اجتماعی.

۱. مقدمه

۱.۱ طرح مسئله و روش پژوهش

رمان یکی از گونه‌های ادبی است که با توجه به ماهیتش، در دهه‌های اخیر بسیار مورد توجه نویسندگان و همچنین خوانندگان قرار گرفته است. میرعبادینی از این گونه ادبی با عنوان «مطرح‌ترین طرز ادبی زمانه» نام می‌برد و معتقد است بحران‌های اجتماعی-سیاسی جامعه، انقلاب، جنگ، درهم‌ریزی مرزها از جمله عواملی است که انسان را با دنیایی پیچیده و نابسامان روبه‌رو می‌کند و انسان برای شناخت این دنیای پیچیده نیاز به رسانه‌ای مناسب دارد. از سوی دیگر به باور او نویسندگان قرار گرفته در موقعیتی بحرانی و درگیر با انبوه تجربه‌ها نیز افق عاطفی و فکری گسترده‌تری می‌یابند، بنابراین میل راهیابی به درون آدم‌هایی از طبقات گوناگون وجود آنها را فرامی‌گیرد (میرعبادینی، ۱۳۹۷). به این ترتیب، این رمان است که چنین امکانی را هم برای نویسندگان و هم خوانندگان فراهم می‌کند؛ افزون‌براین، رمان بستری مناسب برای نمایش ظرفیت حماسه‌ها و اسطوره‌ها نیز هست؛ حماسه‌ها و اسطوره‌هایی که به اقتضای روزگار خود معانی جدیدی می‌یابند و تعبیر مختلفی از زندگی را بیان می‌کنند و همین ظرفیت در سال‌های اخیر باعث به وجود آمدن گونه ادبی رمان اسطوره‌ای شده است. با توجه به اینکه رمان قصه تهمینه به این نوع ادبی تعلق دارد، در این پژوهش در پی پاسخ به دو پرسش اساسی هستیم: نویسنده این رمان چرا شخصیت‌های حماسی را به رمان خود فراخوانده و این فراخوانی چگونه صورت گرفته است؟

بنابراین، ابتدا با توجه به اینکه این رمان در اوایل دهه هشتاد (۱۳۸۲) چاپ شده است، دهه هفتاد شمسی را با تأکید بر نیمه دوم این دهه که به زمان نگارش و چاپ رمان مورد نظر نزدیک‌تر است، می‌کاویم و برخی رویدادهای سیاسی و اجتماعی مرتبط را استخراج می‌کنیم. سپس مرتبط با این رویدادها، با استفاده از روش تحلیل محتوای کیفی، متن^۱ را کدگذاری و کدها را مقوله‌بندی کرده، در نهایت به یاری نسخه^۲ ۲۰۲۰ نرم‌افزار

مکس کیودا (Maxqda) که نرم‌افزاری است برای تجزیه و تحلیل داده‌های کیفی، جدول‌ها و نمودارهای مرتبط با مسئله پژوهش را استخراج می‌کنیم و از این طریق، نوع ارتباط میان فراخوانی شخصیت‌های حماسی به رمان را با بافت سیاسی-اجتماعی تولید آثار و هم‌چنین موضع موافق یا مخالف نویسنده نسبت به برخی گفتمان‌های موجود در بافت فرامتن روشن می‌سازیم.

۲.۱ پیشینه پژوهش

مدعای اصلی پژوهش حاضر این است که پیوندی مستقیم میان فراخوانی شخصیت‌های حماسی به رمان *قصه تهمینه* نوشته محمد محمدعلی با بافت سیاسی-اجتماعی زمان تولید این اثر یعنی نیمه دهه هفتاد و اوایل دهه هشتاد وجود دارد؛ به بیان بهتر نویسنده این رمان، شخصیت‌های حماسی را به اثر خود فرامی‌خواند تا از این طریق موضع سیاسی و اجتماعی موافق یا مخالف خود را نسبت به بافت فرامتن نشان دهد.

درباره رمان *قصه تهمینه* تاکنون پژوهش‌هایی انجام شده است. قاسم‌زاده و بیگدلی (۱۳۹۶) در کتاب *رمان اسطوره‌ای؛ نقد و تحلیل جریان اسطوره‌گرایی در رمان فارسی*، تلاش محمدعلی را برای استفاده از روایت‌های اسطوره‌ای ناشی از چند دلیل؛ از جمله اسطوره‌گرایی محمدعلی، تمایل او به مدرنیسم و پست‌مدرنیسم و موضوعاتی چون فمینیسم دانسته‌اند.

الهام حاجتی سرشکه (۱۳۹۶) سه صفحه از پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود را با عنوان «تحلیل بازآفرینی‌های رستم و سهراب در داستان‌های معاصر فارسی» به مقایسه دو داستان *قصه تهمینه* و رستم و سهراب *شاهنامه* اختصاص می‌دهد و در نهایت این رمان را بازتاب دوران قبل و بعد انقلاب و دوران جنگ می‌داند.

گلمرادی، فقیهی و فاضلی (۱۳۹۳) در مقاله‌ای با نام «نقد جامعه‌شناسانه سرمایه‌های زنان در رمان *قصه تهمینه* محمد محمدعلی» به بررسی انواع سرمایه‌های بوردیویی شخصیت‌های زن داستان می‌پردازند.

حامد مهاد (۱۳۹۱) در پژوهشی با نام «دگردیسی اسطوره در رمان فارسی» با بررسی چهار اثر (*سهراب‌کشان*، *سمفونی مردگان*، *سوشون*، *آینه‌های دردار*) به بیان دلایل کاربرد اسطوره و تحول آن در رمان می‌پردازد. مهاد یکی از دلایل اصلی تحول در اسطوره را

گرایش به مدرنیسم و پست‌مدرنیسم می‌داند و بیشتر بر این موضوع تمرکز می‌کند. او هم‌چنین یکی از دیگر دلایل وجود اسطوره در رمان را مبارزه با گفتمان غالب سیاسی می‌داند؛ اما با اشاره‌ای گذرا به دوره پهلوی، به‌سرعت از این موضوع بسیار مهم می‌گذرد.

بیگدلی و قاسم‌زاده (۱۳۸۹) در مقاله «عمده‌ترین جریان‌های رمان‌نویسی معاصر در انعکاس روایت‌های اسطوره‌ای» رمان‌های فارسی را در روی آوردن به روایت‌های اسطوره‌ای، به چهار دسته رمانتی‌سیسم، رئالیسم جادویی و سوررئالیسم، مدرنیسم و پسامدرنیسم تقسیم می‌کنند و معتقدند بنابر دلایل مختلفی رمان‌های اسطوره‌ای تحت تأثیر یکی از این دسته‌های چهارگانه نوشته می‌شوند. به باور آنها رمان‌های اسطوره‌ای پیش از انقلاب به دلایلی چون: تمایلات نوستالژیک حاصل از سرخوردگی روشن‌فکران در شکست انقلاب مشروطه، کودتای ۲۸ مرداد و بی‌کفایتی رژیم پهلوی، متأثر از دو جریان رمانتیسم و سوررئالیسم نوشته می‌شوند و رمان‌های اسطوره‌ای پس از انقلاب با رویکرد رئالیسم جادویی و پس از آن مدرنیسم و پسامدرنیسم نوشته می‌شوند. بیگدلی و قاسم‌زاده برای هر کدام از این چهار عنوان، نمونه‌هایی از رمان‌های فارسی را معرفی می‌کنند که برای آشنایی با این نوع از رمان، بسیار راه‌گشاست.

بزرگ بیگدلی، پورنامداریان، قبادی و قاسم‌زاده (۱۳۸۹) در پژوهشی دیگر با عنوان «تحلیل بازتاب مضامین و روایت‌های اسطوره‌ای ایرانی در رمان‌های فارسی از ۲۸ کودتا ۱۳۳۲ تا ۱۳۸۷» به بررسی روایت‌های اسطوره‌ای در برخی رمان‌های این برهه زمانی می‌پردازند. نویسندگان در این مقاله بیشتر بر دلایل گرایش به اسطوره و برهه‌های زمانی اوج و فرود آن در این رمان‌ها تأکید دارند. آنها پیروی گسترده نویسندگان از جریان‌های مدرنیسم و پسامدرنیسم، تقویت و احیای جنبه‌های ملی و بازگشت به سرچشمه‌های بومی به جای تقلید از غرب را از جمله دلایل گرایش نویسندگان دهه‌های هفتاد و هشتاد به حماسه و اسطوره می‌دانند.

حسینی و جهانبخش در مقاله «سیمای زن در رمان‌های برگزیده محمد محمدعلی با تأکید بر نقد ادبی فمینیستی» (۱۳۸۹) به بررسی سه رمان محمدعلی از جمله قصه ته‌مین می‌پردازند. همچون نام مقاله، نویسندگان در این پژوهش بر انواع نگاه به زن در آثار محمدعلی و رشد شخصیت‌های زن داستان‌ها در خودشناسی تأکید می‌کنند و محمدعلی را

در این زمینه نویسنده‌ای موفق می‌دانند که به‌خوبی زنان را شخصیت‌پردازی کرده است. بخش اصلی محتوای این مقاله را فمینیسم و دیدگاه فمینیستی نویسندگان نسبت به داستان تشکیل می‌دهد.

جهانبخش (۱۳۸۷) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان «نقد فمینیستی رمان‌های محمد محمدعلی» به تفصیل سه رمان از محمد محمدعلی را با نگاهی فمینیستی می‌کاود. با توجه به اینکه مقاله‌ای که به آن اشاره شد، برگرفته از این پایان‌نامه است، بنابراین هدف و موضوع هر دو مشترک است.

عبدالعلی دستغیب (۱۳۸۵) در «نگاه عبدالعلی دستغیب به قصه تهمینه محمد محمدعلی» قصه تهمینه را گزارشی سطحی و روزنامه‌ای از رویدادهای دهه‌های ۵۰ و ۶۰ می‌داند و معتقد است به‌رغم اینکه نوشته پشت جلد از مواجهه شخصیت‌های داستان با مدرنیته سخن می‌گوید، این شخصیت‌ها اصلاً مدرنیته را تجربه نکرده‌اند. او هم‌چنین معتقد است محمدعلی رستم و سهراب شاهنامه را امروزی نکرده بلکه تحریف کرده؛ تحریفی که قصه را به یک خیمه‌شب‌بازی تبدیل کرده است.

ماکان گلستان در یادداشتی با عنوان «داستان پایان‌ها» صرفاً به تطبیق داستان رستم و سهراب شاهنامه با قصه تهمینه می‌پردازد و اشاره‌ای گذرا به حاکمیت مردسالاری نهفته در این داستان می‌کند.

همان‌گونه که ملاحظه می‌شود، پژوهش‌های پیشین در مجموع یا دغدغه مدرنیسم و پست‌مدرنیسم دارند یا دغدغه فمینیسمی که آن را نیز از پیامدهای پسا‌مدرنیسم می‌دانند. عده‌ای از این پژوهشگران هم که اشاره‌ای بسیار کوتاه و در حد یک یا دو جمله به اوضاع سیاسی، اجتماعی و فرهنگی می‌کنند، به همین مقدار بسنده کرده و توجهشان بیشتر معطوف به سال‌های پیش یا پس از انقلاب است، در حالی که پژوهش حاضر در پی آن است تا با خوانشی قصدگرا که به گفته ابوت (۱۳۹۷) در کتاب *سواد روایت*، به نویسنده پشت نویسنده نهفته توجه دارد، موضع مخالف یا موافق محمد محمدعلی را به‌مثابه کنشی اجتماعی نسبت به برخی هنجارهای اجتماعی غالب در سال‌های نگارش (یا نزدیک به نگارش) رمان قصه تهمینه به تفصیل بکاود. بنابراین برای تحقق این هدف، بافت سیاسی-اجتماعی تولید این اثر و همچنین قراین موجود در رمان را مبنای بررسی خود قرار می‌دهد.

این در صورتی است که هیچ یک از پژوهش‌های پیشین به بافت فرامتن تولید این رمان یعنی نیمه دوم دهه هفتاد و اوایل دهه هشتاد نپرداخته‌اند.

۲. مبانی نظری

در این پژوهش برای تحلیل رمان مورد مطالعه، از تحلیل محتوای کیفی یاری می‌گیریم و با بررسی مقوله‌های موجود در آن، به تحلیل گفتمان‌های بافت فرامتن، بررسی کنش اجتماعی نویسنده و موضع او در رمان نسبت به این گفتمان‌ها می‌پردازیم. بنابراین در این قسمت ابزارها و مفاهیمی را می‌آوریم که در تحلیل رمان از آنها بهره می‌بریم.

۱.۲ تحلیل محتوای کیفی

۱.۱.۲ مفهوم تحلیل محتوای کیفی

تحلیل محتوا یکی از روش‌های رایج تحلیل داده‌های متنی در پژوهش‌های جامعه‌شناسی است (فلیک، ۱۳۹۴)؛ روشی که می‌توان از آن برای تحلیل انواع گوناگون پیام‌های مندرج در آثار ادبی، مقاله‌های روزنامه‌ها، اسناد رسمی، خطابه‌ها، اعلامیه‌های سیاسی و ... یاری جست. روش‌های تحلیل محتوا در دو رده دسته‌بندی می‌شوند: روش‌های کمی که واحد اطلاعاتی پایه در آنها، بسامد حضور برخی خصوصیت‌ها در محتوای متن است و روش‌های کیفی که واحد اطلاعاتی پایه در آنها وجود یا غیبت یک ویژگی است (کیوی و کامپنهود، ۱۳۸۵). روش تحلیل محتوا در پژوهش حاضر نیز با توجه به ماهیت محتوا از نوع کیفی است. استراس و کوربین (۱۳۹۰) تحلیل کیفی را تحلیلی غیرریاضی می‌دانند که یافته‌های حاصل شده در آن به طرق مختلفی چون مشاهده، اسناد، کتاب‌ها و ... به دست آمده باشد.

۲.۱.۲ اجزای تحلیل کیفی

در تحقیق کیفی سه بخش وجود دارد. بخش اول تهیه داده‌ها است که به روش‌های مختلف (کتاب، مصاحبه، مشاهده و ...) انجام می‌شود. بخش دوم تحلیل و مفهوم‌پردازی و به عبارت بهتر کدگذاری داده‌ها است. بخش سوم مرحله‌ای است که پژوهشگر به یافته‌های تحقیق

دست می‌یابد و می‌تواند آنها را به صورت‌های مختلف به کار گیرد (استراس و کوربین، ۱۳۹۰).

۱.۲.۱.۲ تعریف مفهوم‌سازی و کدگذاری

مفهوم‌سازی نخستین گام در تحلیل است و منظور از آن بازنمایی انتزاعی یک رویداد، شیء، عمل و ... است که پژوهشگر حضور آن را در داده‌ها مهم می‌داند. نام‌گذاری بر روی پدیده‌ها به این دلیل انجام می‌شود که پژوهشگر بتواند رویدادها، اتفاق‌ها و اشیای مشابه را تحت یک عنوان با رده قرار دهد. در تحلیل محتوا مقوله معادل پدیده است و منظور از آن مسئله، موضوع، امر یا رویدادی است که برای محقق اهمیت دارد (استراس و کوربین، ۱۳۹۵).

۲.۲.۱.۲ انواع کدگذاری

- کدگذاری باز

فرآیندی تحلیلی است که از طریق آن مفهوم‌ها شناسایی و ویژگی‌های آنها در داده‌ها کشف می‌شود. در این نوع کدگذاری، مقوله‌ها مفهوم‌هایی هستند که معنای پدیده‌ها را می‌رسانند. روش‌های مختلفی در کدگذاری باز وجود دارد؛ روش اول روش سطر به سطر است که در آن داده‌ها سطر به سطر و گاه عبارت به عبارت یا کلمه به کلمه بررسی می‌شوند. روش دیگر تحلیل یک جمله یا پاراگراف است؛ به این صورت که تحلیل‌گر از خودش بپرسد فکر اصلس موجود در این پاراگراف چیست و روش سوم، از نظر گذراندن تمامی مدارک و مطرح کردن این پرسش است که در اینجا چه می‌گذرد و چه چیزی این مدرک را متفاوت یا مشابه با دیگر مدرک‌های کدگذاری شده کرده است (استراس و کوربین، ۱۳۹۵).

- کدگذاری محوری

فرآیند مرتبط کردن مقوله‌ها به مقوله‌های فرعی است. در این نوع، کدگذاری در محور یک مقوله انجام می‌شود و مقوله‌ها را در سطح ویژگی‌های و ابعاد به هم مرتبط می‌کند؛ به بیان بهتر این کدگذاری، مقوله‌ها را با زیرمقوله‌ها از نظر ویژگی‌هایشان مرتبط می‌کند و در واقع به چگونگی تلاقی مقوله‌ها و نحوه اتصالشان توجه دارد. در کدگذاری محوری ابتدا ویژگی‌های یک مقوله بیان می‌شود و سپس انواع شرایط، عمل‌ها، تعامل‌ها و پیامدهای

ملازم با یک پدیده شناسایی شده، در مرحله بعد یک مقوله به زیرمقوله‌هایش مرتبط می‌شود. مرحله آخر نیز مرحله جست‌وجوی سرخ‌هایی در داده‌ها است که رابطه مقوله‌های را با یکدیگر نشان می‌دهد (استراوس و کریبن، ۱۳۹۵).

- کدگذاری گزینشی

کدگذاری گزینشی نوعی دیگر از کدگذاری است که برای یکپارچه‌سازی و پالایش مقوله‌ها صورت می‌گیرد. یکپارچه‌سازی و منسجم‌شدن از تحلیل نخستین داده آغاز می‌شود و تا مرحله آخرین بازنویسی گزارش پژوهش ادامه دارد. یکپارچه‌سازی تعاملی است که میان تحلیل‌گر و داده‌ها رخ می‌دهد. تعیین مقوله مرکزی اولین گام در یکپارچه‌سازی است. گفتن یا نوشتن سیر داستان، استفاده از نمودار، مرتب و مرورکردن یادداشت‌ها و ... از جمله مواردی هستند که فرآیند یکپارچه‌سازی را آسان‌تر می‌کند (استراوس و کریبن، ۱۳۹۵).

- کدگذاری فرآیند

در کدگذاری فرآیند به جای اینکه دنبال ویژگی‌ها بگردیم، به تعامل نگاه می‌کنیم و بیش‌تر به حرکت، توالی و تغییر توجه می‌کنیم. فرآیند را می‌توان به صورت‌های مختلف مفهوم‌سازی کرد. تحلیلگران اغلب آن را مرحله‌ای و صحنه به صحنه توصیف می‌کنند. روش دیگر مفهوم‌سازی براساس توالی یا تغییر در اهیت عمل یا تعامل است (استراوس و کریبن، ۱۳۹۵).

کدگذاری در پژوهش حاضر بر اساس کدگذاری باز و به روش سوم آن صورت گرفته است؛ به این صورت که تمامی مدارک موجود در متن از نظر گذرانده شده است و به شباهت مدارک کدگذاری شده با یکدیگر هم توجه شده است.

۲.۲ گفتمان

۱.۲.۲

گفتمان اصطلاحی چندبعدی و چندوجهی است که تعاریف متفاوتی دارد؛ اما به باور یورگنسن و فیلیپس در بسیاری از موارد منظور از گفتمان این است که زبان در چهارچوب قالب‌هایی ساختاربندی شده و مردم به هنگام مشارکت در حوزه‌های مختلف حیات اجتماعی در گفتار خود از این قالب‌ها تبعیت می‌کنند و تحلیل گفتمان نیز تحلیل همین

قالب‌هاست. آنها از گفتمان سیاسی و گفتمان پزشکی به‌عنوان نمونه‌هایی از گفتمان نام‌می‌برند (یورگنسن و فیلیپس، ۱۳۹۶). به نظر لاکلا و موف (Laclau and Mouffe) مفهوم گفتمان علاوه بر زبان شامل پدیده‌های اجتماعی هم می‌شود. بنابراین همان‌طور که نشانه‌ها در زبان براساس رابطه‌شان تعریف می‌شوند، کنش‌های اجتماعی نیز معنایشان را از ارتباط با دیگر کنش‌ها به دست می‌آورند. بنابراین تمام کنش‌های اجتماعی را می‌توان مفصل‌بندی کرد. آنها سیاست را سازماندهی جامعه به‌ترتیب خاصی می‌دانند که تمامی سایر شکل‌های ممکن را طرد می‌کند (لاکلا و موف، ۱۹۸۵).

۲.۲.۲ نظریه گفتمان

لاکلا و موف هدف نظریه گفتمان را فهم امر اجتماعی به‌مثابه برساختی اجتماعی می‌دانند. ایده اصلی آنها در این نظریه این است که پدیده‌های اجتماعی هرگز تام و تمام نیستند و معانی هم هیچ‌گاه نمی‌توانند برای همیشه تثبیت شوند. همین موضوع باعث وجود کشمکش‌های اجتماعی بر سر تعاریف جامعه و هویت شده است و وظیفه تحلیلگر گفتمان نشان‌دادن جریان این کشمکش‌ها بر سر تثبیت معنا در همه سطوح امر اجتماعی است (لاکلا و موف، ۱۹۸۵).

۳.۲.۲ برجسته‌سازی و حاشیه‌رانی

سلطانی با تأثیر از لاکلا و موف دو تعبیر برجسته‌سازی و حاشیه‌رانی را مطرح می‌کند و آن دو را شیوه‌ای برای حفظ و استمرار قدرت می‌داند. این دو سازوکارهایی هستند که به‌واسطه آنها گفتمان‌ها سعی می‌کنند ضعف‌های دشمن را برجسته کنند و قوت‌هایی را به حاشیه رانند، در مقابل جنبه‌های ضعف خود را به حاشیه برده و نقاط قوت خود را برجسته کنند. گفتمان‌ها بسته به شرایط و امکانات مختلفی که دارند، از شیوه‌های مختلف برای برجسته‌سازی و حاشیه‌رانی استفاده می‌کنند (سلطانی، ۱۳۹۷). شایان ذکر است، سلطانی بیشتر بر ابزارهای زبان‌شناسی برای برجسته‌سازی و حاشیه‌رانی تأکید کرده است، در حالی که نگارندگان پژوهش حاضر، برجسته‌ساختن و به‌حاشیه‌راندن گفتمان‌ها را از طریق برخی بررسی مقوله‌های مرتبط با آنها که در رمان‌های مورد مطالعه موجود هستند، ثابت می‌کنند.

۴.۲.۲ کنش اجتماعی

ماکس وبر و امیل دورکیم هر کدام تعریفی از کنش اجتماعی ارائه داده‌اند که به‌نوعی با هم در تقابل است. تعریف وبر از کنش اجتماعی، تعریفی ذهنی است. به باور او کنش در صورتی اجتماعی است که فرد یا افرادی که رفتار می‌کنند برای آن معنای ذهنی قایل شوند و رفتار دیگران را مدنظر قرار دهند و در جریان خود از آن متأثر باشند. درحقیقت باتوجه‌به این تعریف، یک کنش لازم است سه معیار داشته باشد تا اجتماعی تلقی شود؛ نخست اینکه اشخاص باید رفتار دیگران و همچنین حضور با وجود دیگران را در نظر داشته باشند. دوم این‌که کنش معنادار باشد؛ یعنی کنش فرد باید ارزش علامت یا نشانه برای دیگران و کنش دیگران هم ارزش علامت یا نماد برای خود فرد داشته باشد. معیار سوم نیز این است که رفتار اشخاصی که در یک کنش اجتماعی دخالت دارند، باید تحت تأثیر ادراک آنان از معنای کنش دیگران و کنش خاص خودشان قرار گیرد.

درمقابل، کنش اجتماعی از نظر دورکیم شامل چگونگی عمل، تفکر و احساس است که خارج از فرد بوده دارای نیروی اجبار و الزام است که خود را از این طریق بر فرد تحمیل می‌کند. درواقع کنش اجتماعی از نظر او همچون وجدان جمعی است که مجموعه‌ی حالت‌های عمل، تفکر و احساسی را در بر می‌گیرد که میراث مشترک یک جامعه در طول تاریخ است. به این ترتیب از نظر دورکیم برای اینکه به یک جامعه تعلق داشته باشیم، باید در برابر حالت‌های جمعی عمل، تفکر و احساس خاص جامعه سر فرود آوریم و آن را قبول و به آن عمل کنیم (روشه، ۱۳۹۶).

در پژوهش حاضر، نوع کنش اجتماعی نویسندگان بیشتر در چهارچوب تعریف مارکس و وبر قرار می‌گیرد؛ زیرا آنها در کنششان کنش‌های دیگران (کنشگران بافت فرامتن) را مدنظر قرار می‌دهند. همچنین کنش نویسندگان به‌نوعی نمادین است و دیگر اینکه کنش آنها متأثر از کنش کنشگران بافت سیاسی-اجتماعی روزگارشان ناشی می‌شود.

۳. بافت فرامتن (۱۳۷۶-۱۳۸۲) با تأکید بر جایگاه زنان

قصه‌ی ته‌مینه در سال ۱۳۸۲ شمسی با محوریت زن و کنش‌های زنان برای اولین بار چاپ می‌شود. با توجه به زمان نگارش و همچنین زمان چاپ این رمان، نیمه‌ی دوم

دهه هفتاد و اوایل دهه هشتاد را که سال‌های نزدیک به نگارش و چاپ این اثر هستند، می‌کاویم تا بتوانیم به پرسش‌های مطرح‌شده در این پژوهش پاسخ‌گوییم. روشن است که این محدوده زمانی یعنی سال‌های ۱۳۷۶ تا ۱۳۸۲ زمانی است که دولت اصلاحات در انتخابات ریاست جمهوری کشور پیروز می‌شود. این دولت کلید تحول و توسعه را در عرصه سیاسی می‌داند و بر آزادی‌های سیاسی و اجتماعی، جامعه مدنی، قانون‌گرایی، حقوق زنان و جوانان و ... تأکید می‌کند (فوزی، ۱۳۹۹: ۱۶۶). به این ترتیب، با پیروزی اصلاح‌طلبان در انتخابات و توجه آنها به مسائل زنان، شکاف جنسی نیز مانند دیگر شکاف‌ها (طبقه، نژاد، مذهب و ...) فعال می‌شود؛ شکافی که پیش از این در جامعه سنتی ایران به دلیل تبعیت زنان از مردان همواره غیرفعال بوده است (بشیریه، ۱۳۹۷: ۷۸). مقوله زنان و توجه به حقوق، مسائل و مشارکت اجتماعی آنها همواره یکی از مناقشه‌برانگیزترین مقوله‌ها میان دو جریان فکری سیاسی اصول‌گرا و اصلاح‌طلب بوده است. این موضوع در دهه سوم انقلاب و با روی کار آمدن دولت اصلاحات (۱۳۷۶-۱۳۸۴) ابعاد جدیدی به خود می‌گیرد تا جایی که باعث ایجاد چالش‌هایی میان دو جریان می‌شود. جریان اصول‌گرا بر سنت‌ها، شعائر مذهبی و به‌طور کلی اصالت دینی جامعه تأکید دارد و معتقد است حقوق زن و مرد با توجه به تفاوت‌های جنسیتی این دو، نمی‌تواند مشابه باشد. از این‌رو، راهکار حل مسائل و مشکلات زنان را در اجرای درست و صحیح قوانین می‌داند نه تغییر آن؛ اما جریان اصلاح‌طلب که در دهه هفتاد قدرت را در دست می‌گیرد، باور دارد که باید به مقوله‌هایی چون حقوق زنان از منظری جدید نگریت (عابدی اردکانی و عظیمی، ۱۳۹۱).

یکی از اختلاف نظرهای این دو جریان فکری درباره ریاست مرد بر خانواده است و نکته‌ای که باعث چالش شده، این است که در ماده ۱۱۰۵ مدنی، ریاست خانواده جزء خصایص مرد آورده شده نه وظایف او، در صورتی که اصلاح‌طلبان معتقدند این تعریف با ساختار جامعه گذشته سازگار بوده که به قدرت فیزیکی اهمیت داده می‌شده است و تصور این بوده که عقل زن ناقص است؛ اما در شرایط کنونی و با توجه به گسترش دانش و افزایش فهم مردم، باید تغییرات اساسی در قوانین مربوط به حقوق زنان صورت گیرد. به نظر آنها بسیاری از محدودیت‌های ایجادشده برای زنان مربوط به فرهنگ، سنت، عادات و آداب و رسوم جوامع است نه ذات اسلام؛ برای مثال چنانچه کسی عاقل، بالغ و رشید باشد و بتواند حسن و قبح خودش را تشخیص دهد، قیّم نمی‌خواهد و در کار

خودش استقلال دارد (موسوی بجنوردی، ۱۳۸۱: ۴۲ به نقل از عابدی اردکانی و عظیمی، ۱۳۹۱).

سیدمحمد خاتمی سال ۱۳۷۶ در سخنرانی خود به مناسبت روز زن، ضعف خودباوری و اتکا به نفس را از یک سو و استیلای فرهنگ مردسالاری را از سوی دیگر به‌عنوان مهم‌ترین مشکلات زنان ایران مطرح می‌کند و معتقد است که زنان می‌توانند در عین حال که وظایفی را به‌عنوان مادر و همسر انجام می‌دهند، در همان حال نقش اجتماعی، سیاسی و علمی خود را نیز در جامعه ایفا کنند (خاتمی، ۱۳۷۶: ۲۱)، درحالی‌که استدلال نگرش سنتی جامعه این است که شرکت زنان در زندگی عمومی و سیاسی، رابطه آنها را با زندگی خانوادگی ضعیف می‌کند. پیامد این دیدگاه هم در عرصه قانون‌گذاری، تزریق عناصر مردسالارانه به قانون اساسی است که طبق آن، پیروی از شوهران و سنت‌گرایی، اصولی آرمانی را تشکیل می‌دهند. با باور این دیدگاه، بی‌تفاوتی سیاسی زنان لازمه تداوم نظام اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و جنسی مردسالارانه است (محمدی اصل، ۱۳۸۳)؛ به‌عبارتی در جریان سنت‌گرا نقش مادری-همسری زن در مقایسه با مشارکت سیاسی-اجتماعی او در اولویت است.

۴. درباره محمد محمدعلی

محمد محمدعلی در سال ۱۳۲۷ در تهران متولد می‌شود. پدر و مادر او اهل ادبیات هستند و مادرش همواره او را به نوشتن تشویق می‌کند. او همچنین خواهران و برادرانی دارد که اهل علم و هنر هستند و رد پای هنر آنها را در قصه تهمینه می‌بینیم؛ به‌عنوان نمونه یکی از خواهرانش فیلم‌بردار و مستندساز و دیگری استاد سرمه‌دوزی است. محمدعلی در سال ۱۳۴۴ به دبیرستان مروی می‌رود؛ فضایی که نقطه عطفی در زندگی اوست و او را با انواع فعالیت‌های روزنامه‌نگاری و فعالان این حوزه، همچنین دیگر افراد صاحب‌نام آشنا می‌کند. نویسنده قصه تهمینه تحصیلات دانشگاهی‌اش را در دانشکده علوم سیاسی و اجتماعی تهران می‌گذراند (پیروزان، ۱۳۸۳: ۲۳).

محمدعلی هم‌زمان با چاپ نخستین اثرش، *دره هند/باد گرگ داره* و انتشار چند داستان در روزنامه‌ها و مجله‌ها با تعداد زیادی از شاعران و نویسندگان تهران؛ از جمله شمس آل‌احمد، عمران صلاحی، کاظم سادات اشکوری، اسلام کاظمیه و ... آشنا می‌شود.

او هم‌زمان با انتشار دومین مجموعه داستان‌ش، عضو کانون نویسندگان می‌شود (پیروزان، ۱۳۸۳: ۲۶-۲۵). در اسفندماه ۱۳۷۷ به مناسبت ۲۰ سالگی انقلاب از سوی وزارت ارشاد بهترین آثار داستانی ۲۰ سال انقلاب اسلامی معرفی می‌شوند که به محمدعلی برای داستان *بازنشستگی*، دیپلم افتخار اعطا می‌شود (نقره‌کار، ۱۳۸۱، ج ۳: ۹۲). او سال ۱۳۷۹ با نگارش رمان *برهنه در باد* جایزه ادبی یلدا را از آن خود می‌کند. همچنین در سال ۱۳۸۰ نام او به‌عنوان تنها نویسنده ایرانی در فهرست پنجاه نویسنده دعوت‌شده از سراسر دنیا به جشنواره ادبی برلین قرار می‌گیرد.

۵. خلاصه رمان *قصه تهمینه نوشته محمد محمدعلی (چاپ اول: ۱۳۸۲)*

قصه تهمینه داستان دختری به نام تهمینه سمنانی است که با پدرش (سرهنگی تعلیقی و بازنشسته) زندگی می‌کند. صاحب‌خانه آنها خانم مهرابی است که پسری به نام سیروس دارد. سیروس و تهمینه دل‌باخته یک‌دیگر می‌شوند و در نهایت تهمینه از او بارداری می‌شود. بعد از شکایت سرهنگ سمنانی، مادر سیروس در کلانتری به سرهنگ وعده می‌دهد که دخترش را به عقد پسر خود درآورد؛ اما بعد از مرگ زود هنگام سرهنگ، تهمینه و خانم مهرابی سیروس را به امید رسیدن به آرزوهایش راهی تهران می‌کنند. زمان وضع حمل تهمینه فرامی‌رسد و پس از آن به او می‌گویند فرزندش مرده به دنیا آمده است. با گذشت زمان همچنان از سیروس هیچ‌نامه یا خبری به تهمینه نمی‌رسد. او برای یافتن سیروس و گرفتن انتقام از او به تهران می‌رود و در پانسیون یکی از آشنایان خانم مهرابی ساکن می‌شود. تهمینه سمنانی شغل‌های مختلفی را تجربه می‌کند و در کنار خیاطی، سرمه‌دوزی هم انجام می‌دهد و همین باعث استقلال مالی‌اش می‌شود؛ علاوه‌براین، با کمک دوست خود، برای بازی در یک فیلم سینمایی و همچنین یک فیلم تبلیغاتی از او دعوت می‌کنند.

تهمینه در نهایت متوجه می‌شود که فرزندش نمرده است و خانم مهرابی و خانم افخمی با طرح نقشه‌ای او را زمان تولدش به عمه کامران افخمی سپرده‌اند. اندکی پس از این موضوع، تهمینه سیروس را در حالی پیدا می‌کند که وضعیت مالی خیلی خوبی دارد؛ اما در وضعیت جسمی بدی به سر می‌برد. به این ترتیب، او با سیروس ازدواج می‌کند. پس از ازدواج، سیروس به شدت وجود پسرش سهراب را انکار می‌کند. سهراب نوجوان

تصمیم می‌گیرد به جبهه برود. تهمینه که به شدت مخالف این موضوع است، از سیروس می‌خواهد به سهراب اجازه ندهد؛ اما سیروس بلافاصله رضایت‌نامه را امضا می‌کند و سهراب به جبهه می‌رود و دیگر بر نمی‌گردد. در همین زمان، سروش، برادر ناتنی سیروس به ایران می‌آید تا سهم ارث خودش را از سیروس بگیرد. او به اصرار، سیروس را با خود به شهر و خانه مادری‌شان می‌کشاند و سپس او را در چاه فاضلابی می‌اندازد که قبلاً در حیاط خانه نامادری‌اش آماده کرده است. سیروس نیز در همان لحظه سقوط به چاه با اسلحه‌ای که به همراه دارد، سروش را به قتل می‌رساند. از طرفی، هم‌زمان نیروهای عراقی آنجا را بمباران می‌کنند و هیچ اثری از آن دو برادر باقی نمی‌ماند. از سوی دیگر تهمینه مجبور می‌شود از کشور خارج شود و به آلمان برود و پس از آن تصمیم می‌گیرد داستان زندگی‌اش را با کمک دوست شاعرش بنویسد.

۶. فراخوانی شخصیت‌های حماسی به قصه تهمینه؛ کنشی تجددخواهانه در جهت تقویت گفتمان اصلاحات

در بافت سیاسی-اجتماعی تولید رمان (۱۳۷۶ تا زمان نگارش رمان) میان دو جریان فکری اصول‌گرا و اصلاح‌طلب بر سر زنان و مسائل مربوط به آنها مناقشه وجود دارد، نویسندگان رمان‌های اسطوره‌ای نیز از این مناقشه برکنار نیستند و همین تفاوت یا به عبارت بهتر تقابل را در رویکرد آنها به شخصیت‌های حماسی رمان‌هایشان می‌بینیم. زنان حماسی داستان برخی از آنها به تبعیت از رویکرد جریان فکری اصلاح‌طلب نماینده زنان مدرن، مستقل و روشن‌فکر می‌شوند و گفتمان سنت‌گرا را به حاشیه می‌رانند. در مقابل، برخی دیگر سنت و سنت‌گرایی را برجسته می‌کنند. قصه تهمینه به دسته اول تعلق دارد.

۱.۶ استقلال زن در قصه تهمینه

۱.۱.۶ استقلال مالی زن

در ابتدای امر که اصلاح‌طلبان بر مسند ریاست جمهوری می‌نشینند، شاهد رویدادهای سیاسی-اجتماعی بسیاری هستیم که رویکرد نوین آنها را به مسئله زنان نشان می‌دهد؛ به‌عنوان نمونه، در دولت خاتمی، دفتر امور زنان ریاست جمهوری به سطح مرکز ارتقا

پیدا می‌کند و مرکز امور مشارکت زنان نامیده می‌شود که از جمله اهداف اصلی این مرکز، افزایش مشارکت سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی زنان است (سرمدی، ۱۳۹۷)؛ علاوه بر این، همان‌طور که اشاره شد، درباره برخی قوانین مربوط به حقوق زنان هم میان دو جریان فکری اصول‌گرا و اصلاح‌طلب اختلاف نظر وجود دارد؛ در حالی که اصول‌گرایان بر توجه به تفاوت‌های جنسیتی و اجرای درست قوانین تأکید دارند، جریان فکری اصلاح‌طلب معتقد است برخی محدودیت‌های موجود درباره زنان مربوط به ساختار سنتی و گذشته جوامع است و امروزه با توجه به گسترش دانش و افزایش فهم زنان باید تغییرات اساسی در برخی قوانین مربوط به آنها صورت گیرد؛ به‌عنوان نمونه آن‌ها معتقدند ریاست خانواده ویژگی ذاتی یک مرد نیست؛ بلکه اگر کسی عاقل، بالغ و رشید باشد و بتواند حسن و قبح خودش را تشخیص دهد، قیّم نمی‌خواهد و در کار خودش استقلال دارد (موسوی بجنوردی، ۱۳۸۱: ۴۲ به نقل از عابدی اردکانی و عظیمی، ۱۳۹۱). دغدغه استقلال زنان را ما در روایت امروزی محمدعلی از تهمینه سمنگانی می‌بینیم. تهمینه سمنانی یا به عبارتی سمیه سمنانی تلاش می‌کند تا از هم از جهت فکری مستقل باشد و هم مالی.

شکل ۱. استقلال مالی و فکری زنان در قصه تهمینه

او از همان ابتدا با خیاطی و سرمه‌دوزی نزد خانم مهربانی روزگار می‌گذراند. بعد از ترک شهر و دیار خود، به‌رغم تنهابودن در تهران، از طریق مهارت‌هایی که دارد، امرار معاش می‌کند و نه تنها فردی مستقل است؛ بلکه به پستوانه‌ای مالی برای دیگر زنان و دختران هم تبدیل می‌شود. او در تهران هم بیکار نمی‌نشیند و علاوه‌بر خیاطی و سرمه‌دوزی، انواع شغل‌ها را امتحان می‌کند. تهمینه درنهایت در فروشگاه‌های استخدام می‌شود. او که در مدیریت و تدبیر امور مالی میان همه زبانزد است، روزبه‌روز سرمایه خود را افزایش می‌دهد و صاحب ماشین هم می‌شود.

جدول ۱. واحدهای متنی استقلال مالی زنان در قصه تهمینه

متن	مقوله‌های موجود در متن	بافت فرامتن	ردیف
<p>- «من (تهمینه) نیاز به ترحم هیچ کس ندارم. از نظر مالی هم در شرایطی هستم که می‌توانم خودم را اداره کنم» (محمدعلی، ۱۳۸۲: ۶۳).</p> <p>- «بعد بین دخترها مشهور شدم به خیاط زیباروی مشکل‌گشا که هم در دوخت و تعمیر لباس‌ها کمکشان می‌کردم و هم اگر نیاز مالی داشتند با سودی منصفانه به دادشان می‌رسیدم» (محمدعلی، ۱۳۸۲: ۹۱).</p>	تأکید بر استقلال مالی زنان	توجه به فعالیت‌های اقتصادی زنان	

۲.۱.۶ استقلال فکری زن

علاوه‌بر استقلال مالی، تهمینه دارای استقلال فکری نیز هست. در مواقع بحرانی خودش تصمیم می‌گیرد. باوجود بارداری و فوت پدرش، آگاهانه سیروس را روانه تهران می‌کند تا به آرزوهایش برسد. به‌رغم اصرار و تأکید خانم مهربانی و با وجود خواستگاران زیاد، تن به ازدواج نمی‌دهد. او تصمیم می‌گیرد تهمینه شاهنامه نباشد که هرچه منتظر ماند، خبری از رستم نشد. بنابراین شهرش را برای همیشه ترک می‌کند تا هم سیروس را بیابد و از او انتقام بگیرد و هم برای تحقق آرزوها و رؤیاهایش تلاش کند.

جدول ۲. واحدهای متنی استقلال فکری زنان در قصه تهمینه

ردیف	بافت فرامتن	مقوله‌های موجود در متن	زیرمقوله‌ها	متن
۱	تأکید بر لزوم تغییر برخی قوانین موجود درباره زنان؛ از جمله وجود قیم	برجسته‌سازی استقلال فکری زنان	استواری در مرگ پدر	«کمی که رفتم، دیدم جای شیون نازک‌دلانه من نیست. بایست در بی‌پدیری هم مثل بی‌مادری تاب و توان می‌داشتم» (محمدعلی، ۱۳۸۲: ۱۸).
۲	تأکید بر لزوم تغییر برخی قوانین؛ از جمله ریاست مردان با توجه به تکامل فکری زنان	برجسته‌سازی استقلال فکری زنان	فرستادن آگاهانه سیروس به تهران	«تهمینه): یعنی همه چیز به همین سادگی است که مثلاً ثابت شود تو پسر باشرفی بودی و من هم دختری چشم و گوش بسته که گول خورده؟ نخیر! من به چشم باز کنار تو بودم و حالا هم با هوش و حواس جمع تو را از خودم دور می‌کنم» (محمدعلی، ۱۳۸۲: ۲۲).
۳	تأکید بر لزوم تغییر برخی قوانین موجود درباره زنان؛ از جمله وجود قیم با توجه به رشد فکری زنان	برجسته‌سازی استقلال فکری زنان	مخالفت با ازدواج بدون شناخت	«شما جای مادرمی، من حرفی ندارم باهاش برم بیرون؛ ولی قول نمی‌دهم چشم بسته زنش بشوم» (محمدعلی، ۱۳۸۲: ۴۵).
۴	تأکید بر لزوم تغییر برخی قوانین تبعیض‌آمیز موجود درباره زنان	برجسته‌سازی استقلال فکری زنان	برابری زن و مرد	«من (تهمینه) یک زنم؛ ولی هرگز خودم را از مردها کمتر نمی‌دانم» (محمدعلی، ۱۳۸۲: ۷۰).
۵	عضویت نویسندگان و روشن فکری او	تأکید بر نوگرایی و برابری	مقابله با کهنه‌پستی و تأکید بر برابری زن و مرد	«در این شرایط اگر دعوایی هم بین کهنه و نو باشد، من جانب نو را می‌گیرم. امیدوارم نو به نو عوض شوم تا روزی شماها سمیه را به جرم کهنه‌پرستی دفن نکنید ... در این تحولات زن اگر جایگاه واقعی خودش را پیدا نکند، دیگر به‌آسانی و به این زودی‌ها قادر نیست دم از برابری با مردها بزند» (محمدعلی، ۱۳۸۲: ۲۰۰).

۲.۶ مشارکت اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی زن در قصه تهمینه

گفتمان توجه به حقوق و مسائل زنان هم‌زمان با پیروزی دولت اصلاحات بیش از پیش قوت می‌گیرد و بر اهمیت نقش اجتماعی زن در جامعه تأکید می‌شود. انتخاب سیدمحمد خاتمی به‌عنوان رئیس‌جمهوری که دغدغه آزادی‌خواهی، توجه حقوق زنان و جوانان را دارد، با استقبال نسل جوان و همچنین نویسندگان و روشن‌فکرانی همراه می‌شود. به این ترتیب با توجه به فضای حاکم، نویسندگان نیز در سال ۱۳۷۷ در پی شروع دوباره فعالیت‌های کانون برمی‌آیند (نقره‌کار، ج ۳، ۱۳۸۱) و محمد محمدعلی، خالق قصه تهمینه یکی از این اعضای روشن‌فکر کانون نویسندگان است. نویسنده نوگرایی قصه تهمینه نیز بر انواع کنش‌های فرهنگی و اجتماعی تهمینه تأکید می‌کند. تهمینه محمدعلی به‌رغم شکست در ازدواج با سیروس، از پای نمی‌نشیند. او در تهران در کنار کار، فعالیت‌های اجتماعی و فرهنگی دیگری هم انجام می‌دهد. او دغدغه دیده‌شدن دارد؛ چیزی که در گذشته و حتی جهان حماسه از آن محروم بوده است. بنابراین گزارش‌هایی برای روزنامه‌ها می‌نویسد، دو فیلم بازی می‌کند، رانندگی می‌کند، در حرف و عمل از نوگرایی و روشن‌فکری سخن می‌گوید و تلاش می‌کند برخلاف سنت‌ها حرکت کند.

جدول ۳. واحدهای متنی مشارکت‌های اجتماعی و فرهنگی زنان در قصه تهمینه

ردیف	بافت فرامتن	مقوله‌های موجود در متن	زیرمقوله‌ها	متن
۱	تأکید بر مشارکت اجتماعی و فرهنگی زنان	انواع فعالیت‌های اجتماعی و فرهنگی تهمینه	روزنامه‌نگاری	«دلخوش بود به گزارش‌های خبری که همراه شاعر می‌نوشت و گاهی عکسش در مجله‌ها چاپ می‌شد» (محمدعلی، ۱۳۸۲: ۱۲۳).
۲	تأکید بر مشارکت اجتماعی و فرهنگی زنان	انواع فعالیت‌های اجتماعی و فرهنگی تهمینه	بازیگری	«سهیلی کارگردان فریاد زد: کات! کات! عالی بودو بعد با صدا بلند رو به شاعر گفت: با این خانم محترم صحبت کنید ببینید حاضرند نقش دوشس را هم به این خوبی بازی کنند؟» (محمدعلی، ۱۳۸۲: ۱۵۳).
۳	تأکید بر مشارکت اجتماعی و فرهنگی زنان	انواع فعالیت‌های اجتماعی و فرهنگی تهمینه	ثبت‌نام در کلاس‌های مختلف	در همین ایام کلاس آلمانی اسم نوشت. تصدیق ماشین‌نویسی فارسی و لاتین را گرفت» (محمدعلی، ۱۳۸۲: ۱۰۲).

۴	تأکید بر مشارکت اجتماعی و فرهنگی زنان	انواع فعالیت‌های اجتماعی و فرهنگی تهمینه	رانندگی کردن	«برای فراموش نکردن رانندگی چند بار اتومبیل پیکان و پژو کرایه کرد و همراه خانم سنجابی و دخترها گردش کنان تا شاه‌عبدالعظیم و چشمه‌علی ری و سد کرج رفتند (محمدعلی، ۱۳۸۲: ۱۰۲). «در چهارمین سال اقامتم در تهران صاحب دومین حواله پیکان می‌شوم. این بار تصمیم گرفته‌ام پیکان را برای خودم نگه دارم» (محمدعلی، ۱۳۸۲: ۱۰۷).
---	---------------------------------------	--	--------------	---

بنابراین همان‌گونه که در این برهه زمانی به‌خوبی شاهد ایجاد فضایی برای پویایی زنان و وجود رویکردهای نوین نسبت به زن و جایگاه او هستیم، محمدعلی نیز می‌خواهد از تهمینه‌ای دیگر سخن بگوید؛ تهمینه‌ای مدرن و روشن‌فکر. تهمینه یا به عبارت دیگر سمیه‌ای که با تمام سنت‌های مانع‌ساز و محدودکننده می‌جنگد. محمدعلی تمام تلاشش را در این رمان برای بازنمایی چنین تهمینه‌ای می‌کند. او در پی آن است تا با خلق زنانی پویا، به‌روز و سنت‌شکن برخی گفتمان‌های موجود در دولت اصلاحات را برجسته سازد و درمقابل برخی گفتمان‌های سنت‌گرا را به حاشیه براند.

۳.۶ تضعیف گفتمان سنت‌گرا

نویسنده قصه تهمینه در کنار برجسته‌سازی گفتمان مسلط اصلاح طلب تلاش می‌کند تا گفتمان دیگر را که در این دوره در حاشیه است، تضعیف کند. او این هدف را از طریق پرداختن به مقوله‌هایی چون: به‌حاشیه‌راندن گفتمان مردسالاری، مقابله تهمینه با زنان سنتی و انکار فرزند از سوی او محقق می‌کند.

فراخوانی شخصیت‌های حماسی در ... (اعظم نیک‌خواه و سمیرا بامشکی) ۳۴۱

داستان می‌آورد. اولین اقدام او در جهت تضعیف گفتمان مردسالاری، همراه کردن ضعف و ناتوانی جسمی و فکری با شخصیت‌ها حماسی مرد است. محمدعلی برای برجسته کردن کنش‌های تهمینه، شخصیت مقابل او یعنی سیروس زابلی را که در واقع تداعی گر رستم زابلی است، به داستان فرامی‌خواند؛ اما سیروس شخصیتی است که نه تنها از نظر فکری فردی ضعیف و ناتوان است و سررشته امور زندگی‌اش در دست مادرش است؛ بلکه از نظر جسمی هم مبتلا به بیماری‌های جسمی و همچنین روحی است. دیگر کنش‌گران حماسی و غیرحماسی مرد این داستان هم یا از دنیا رفته‌اند یا دچار بیماری‌های جسمی، روحی و ناتوانی در تصمیم‌گیری هستند.

جدول ۴. واحدهای متنی ضعف و ناتوانی فکری و جسمی مردان در قصه تهمینه

ردیف	باقت فرامتن	مقوله‌های موجود در متن	زیرمقوله	متن
۱	تضعیف گفتمان سنت‌گرا	به‌حاشیه‌راندن گفتمان مردسالاری	ضعف و ناتوانی جسمی و روحی مردان	<p>۱. «(سرهنگ سمنانی) چند بار آمد طرف تهمینه تا کتکش بزند، اما دردمندانه برگشت ... عاقبت مشت خود را محکم به آینه کوبید. آینه فقط ترک خورد. (تهمینه) سال‌ها پیش در خانه‌ای دیگر دیده بود پدرش با مشت آهنین خود آجری را به دو نیم کرد و حالا ... زیر لب خندید» (محمدعلی، ۱۳۸۲: ۱۶).</p> <p>۲. «(سیروس) لحظاتی بعد از روی ویلچر بلند شد تا مرا در آغوش بگیرد؛ اما پاهایش انگار به خواب سنگینی رفته باشد، پیش نیامد. هوا را چنگ زد و برگشت به ویلچر» (محمدعلی، ۱۳۸۲: ۲۱۰).</p> <p>«سیروس تته پته می‌کرد تا حرفی بزند و من می‌مردم از خنده» (محمدعلی، ۱۳۸۲: ۲۱۱).</p>
۲	تضعیف گفتمان سنت‌گرا	به‌حاشیه‌راندن گفتمان مردسالاری	ضعف و ناتوانی فکری مردان	<p>۱. «سیروس که گیج و منگ بود، ناگهان زمین نشست و پیشانی من و مادرش را بوسید» (محمدعلی، ۱۳۸۲: ۲۲).</p> <p>۲. «خواهرش از زیر چادر سقلمه‌ای به او (سعدون خواستگار تهمینه) زد که مواظب حرف‌زدنش باشد. خواستگار فهمید که جواب مناسبی نداده، ساکت شد» (محمدعلی، ۱۳۸۲: ۵۰).</p> <p>۳. «من خر (کامران افخمی) نمی‌توانم بین تو و ثروت خانوادگی یکی را انتخاب کنم» (محمدعلی، ۱۳۸۲: ۶۶).</p> <p>۴. «چرا این پسر (سهراب) از خودش نمی‌پرسد رابطه دو زنی که تر و خشکش می‌کنند، چیست؟ یا زنی مثل من چرا یک‌باره سروکله‌اش پیدا شد؟» (محمدعلی، ۱۳۸۲: ۳۱۲).</p>

۲.۱.۳.۶ مردستیزی و مقابله با نگاه جنسی مردان

مردستیزی تهمینه را بارها و بارها در کنش‌های کلامی و رفتاری او می‌بینیم. او همواره به نگاه ابزاری مردان نسبت به زنان اعتراض می‌کند. همچنین تحقیرهای جنسی مردان و دیگر کنش‌گران را نیز بی‌پاسخ نمی‌گذارد.

جدول ۵. واحدهای متنی مردستیزی در قصه تهمینه

متن	زبومقوله‌ها	مقوله‌های موجود در متن	بافت فرامتن	ردیف
<p>۱. اعتراض به نگاه ابزاری و جنسیتی به زن: «در طول تاریخ، مردها زن‌ها را لعبتی در رختخواب یا مادری در بهشت دیده‌اند» (محمدعلی، ۱۳۸۲: ۷۰).</p> <p>«من بهش می‌گویم برزو؛ چون تا بوی زن می‌شنود مثل وزغ چشم‌هاش را باز می‌کند» (محمدعلی، ۱۳۸۲: ۸۰).</p> <p>۲. تاریخ نو بدون زورگویی مردان: «من دوست دارم از تاریخ حرف بزنم ... اگر مثل من شامه تیزی داشته باشید، می‌توانید بوی زورگویی مردان را از ورق‌ورق آن استشمام کنید. من، تهمینه سمنانی یا سمنگانی درباره تاریخ نو حرف می‌زنم. چیزی که خیلی‌ها از آن سر در نمی‌آورند» (محمدعلی، ۱۳۸۲: ۲۸۴).</p>	مردستیزی	به‌حاشیه‌راندن گفتمان مردسالاری	تضعیف گفتمان سنت‌گرا	
<p>۱. غلبه بر زن هم‌جنس‌گرا: «(تهمینه) نباید تحقیر شده و توسری خورده از اینجا برود .. آرام‌آرام زن را به دنبال خود تا انتهای باغ کشاند. بعد یک‌باره به سوی او هجوم برد و هلش داد طرف سیم‌های خاردار و پا گذاشته به فرار ...» (محمدعلی، ۱۳۸۲: ۱۰۱).</p> <p>۲. مقابله با مرد گردن‌کلفت: «(تهمینه): پیروز از در شمالی دانشگاه رد می‌شدم، ... با اینکه همچین جایی پایین شهر نیست، یک آقای گردن‌کلفتی مست کرده بود و به زنی که به‌زور سوار ماشینش کرده بود، می‌شاشید ... من رفتم جلو با کیف زدم تو سرش، تا آمد مرا بگیرد، یک لگد پراندم وسط پاش. روسری از سرم افتاد. صاحب رستوران مرا شناخت و آن مرد شاشوی بی‌ادب را فراری داد» (محمدعلی، ۱۳۸۲: ۱۹۸).</p>	مقابله با خشونت جنسی	به‌حاشیه‌راندن گفتمان مردسالاری	تضعیف گفتمان سنت‌گرا	

۲.۳.۶. مقابله با زنان سنتی

یکی دیگر از کنش‌های تهمینه در این داستان مقابله با نسل سنتی کنشگران زن است. او اصرار دارد زنی شبیه به آنها نباشد. بنابراین از الگوی زندگی مادرش تبعیت نمی‌کند. از سوی دیگر نگاه او و به تبع او، راوی و به خصوص نویسنده نسبت به دیگر مادران سنتی داستان هم نگاهی محبت‌آمیزی نیست. تهمینه با اینکه می‌داند این خانم مهرابی است که به دور از چشم او، مراقبش است، هرگز یادی از او نمی‌کند و حتی تماسی با او نمی‌گیرد. حتی ابتدای ورود به تهران، اولین اقدام او خرید و پست‌کردن کفن برای خانم مهرابی است که در واقع مادرشوهر اوست. این کنش تهمینه می‌تواند به نوعی نشان‌دهنده تلاش او برای کشتن و از بین بردن سنت‌ها باشد. خانم افخمی از دیگر مادران سنتی است که تهمینه دوست دارد جایش را بگیرد و در نهایت نیز با قیمت‌گذاری ناچیز که بیشتر به قصد تحقیر خانم افخمی صورت می‌گیرد، خانه و اموال او را تصاحب می‌کند. نامادری سهراب یا همان عمه کامران افخمی نیز از دیگر مادران سنتی است که تهمینه نگاهی تحقیرآمیز نسبت به او دارد.

جدول ۶. واحدهای متنی مقابله با زنان سنتی در قصه تهمینه

ردیف	بافت فرامتن	موجود در متن	مقوله‌های	زیرمقوله‌ها	متن
	تأکید بر لزوم تغییر قوانین مردسالارانه	تضعیف گفتمان سنت	مقابله با زنان سنتی		<p>۱. سبک زندگی متفاوت با مادر: «تهمینه خیره‌سرت‌تر از آن بود که مثل مادرش زندگی کند» (محمدعلی، ۱۳۸۲: ۱۷).</p> <p>۲. «بعد آدرس گرفتم برای خریدن یک دست کفن اعلا و همان هفته اول خریدم و پست کردم برای خانم مهرابی که مثلاً مادرشوهرم بود» (محمدعلی، ۱۳۸۲: ۸۹).</p> <p>۳. «عمه خانم (خانم سلطنت شوقی) به‌رغم ملاحظت زیبایی خاصی نداشت. غالباً پیراهن و دامنی تا سر زانو می‌پوشید و انگار که همیشه مضطرب است، انگشت‌هایش را در هم قلاب می‌کرد و به هم می‌فشرد» (محمدعلی، ۱۳۸۹: ۳۱۰).</p>

۳.۳.۶ انکار و انتخاب فرزند؛ تردید میان سنت و تجدد

یکی از قراین دیگری که ما در قصهٔ تهمینه می‌بینیم و ریشه در بافت فرامتن دارد، نوع نگاه تهمینه به نقش‌های چندگانه‌اش؛ یعنی زندگی به‌عنوان یک مادر نمونه یا زنی فعال در ابعاد مختلف جامعه است. همان‌طور که در بافت فرامتن دیدیم در گفتمان اصلاح‌طلب هم تأکید بر نقش مادری و همسری زن است و هم هم‌زمان فعالیت‌های اجتماعی او، این تردید در اولویت‌بندی نقش‌ها و کشمکش درونی زن بر سر آنها را در رمان هم می‌بینیم. کشمکش‌های درونی تهمینه نشان می‌دهد که می‌داند فرزندش زنده است؛ اما نمی‌خواهد آن را باور کند. او در جایی حتی وجود فرزند را مانع پیشرفت می‌داند و درمقابل گاهی از حس مادری سخن می‌گوید و نگران سرنوشت فرزندش است.

جدول ۷. واحدهای متنی انکار وجود فرزند در قصهٔ تهمینه

ردیف	بافت فرامتن	مقوله‌های موجود در متن	زیرمقوله‌ها	متن
	تأکید بر لزوم تغییر قوانین مردسالارانه	تضعیف گفتمان سنت	انکار وجود فرزند	<p>۱. ابراز رضایت از مرگ فرزند: «احساس کردم جقدر جا دارم برای بازیگوشی، جقدر اقبال داشته‌ام که در آستانهٔ بیست‌ودوسالگی بچه‌ای جلو دست و پایم را نگرفته است» (محمدعلی، ۱۳۸۲: ۳۸).</p> <p>۲. گریز از مسئولیت فرزند: «سهراب من اگر زنده می‌ماند، هم‌اندازهٔ او می‌بود. او که با چشم مرا دنبال می‌کرد، با نگاه مرا می‌خواست و من در آن شلوغ از او گریزان بودم. از چه می‌ترسیدم جز تعهد به خودم و به آن بچهٔ بی‌پدر» (محمدعلی، ۱۳۸۲: ۳۸).</p> <p>۳. درنگ در گرفتن فرزند: «پس گرفتن سهراب هیچ سودی برای سهراب نداشت. لحظاتی حس مادر بودن را چشیدم؛ ولی زود پشش زدم. سهراب در صورتی خوشبخت می‌شد که خودم با کامران به توافق می‌رسیدم. درثانی در مقایسه با خانوادهٔ افخمی خودم موقعیت قابل توجهی نداشتم که سهراب را بیاورم پیش خودم» (محمدعلی، ۱۳۸۲: ۱۸۱).</p>

اگرچه مسئلهٔ توجه به زنان در ابتدای دولت اصلاحات بسیار مورد توجه قرار می‌گیرد؛ اما در نهایت به دلایل مختلفی؛ از جمله کم‌توجهی اصلاح‌طلبان و همچنین مخالفت‌ها و واکنش‌های تند جریان فکری سنت‌گرا، تمام آنچه در آغاز نوید داده می‌شود، تحقق نمی‌یابد. موضوعاتی مانند برجسته‌کردن حقوق زنان از جمله بارزترین شعارهای

دولت اصلاحات است. تکیه بر همین شعارها و به تبع آن نقش‌آفرینی زنان و جوانان در به‌روی کارآمدن دولت اصلاحات، باعث می‌شود که توقعات از این دولت از همان نخستین روزها دوچندان شود و حامیان اصلاح‌طلبان انتظار وجود وزیر زن را در دولت اصلاحات داشته باشند. امری که تا آن روز، در دولت‌های پیشین اتفاق نیفتاده بود؛ اما نه در دور اول ریاست‌جمهوری سیدمحمد خاتمی و نه حتی در دور دوم نام هیچ زنی به‌عنوان وزیر به مجلس پیشنهاد نمی‌شود و زمانی که رئیس‌جمهور مقابل این سؤال قرار می‌گیرد که «چرا در میان وزیران انتخابی‌تان، نام هیچ زنی دیده نمی‌شود؟»، او پاسخ می‌دهد «نمی‌خواهم با انتخاب یک زن به‌عنوان وزیر، ریسک کنم» (سهم زنان از دولت‌های خاتمی، احمدی‌نژاد و روحانی، ۱۳۹۲).

در این دوره است که سازمان‌های غیردولتی زنان شکل می‌گیرد و زنان در امور سیاسی، اجتماعی و فرهنگی مشارکت دارند (فوزی، ۱۳۹۹)؛ اما این مشارکت نسبت به حضور مردان در این نوع فعالیت‌ها چشمگیر نیست؛ علاوه‌براین، اعتراض‌ها و جنبش‌های متعددی هم در این دوره درباره موضوعات مختلف و مرتبط با زنان و یا با حضور زنان صورت می‌گیرد که از جمله می‌توان به توقیف روزنامه زن اشاره کرد. روزنامه زن، نخستین روزنامه زن‌محور، با هدف پرداختن به مشکلات و حقوق زنان از سال ۱۳۷۷ شروع به کار می‌کند؛ اما در سال ۱۳۷۸ همچون برخی روزنامه‌های دیگر توقیف می‌شود که واکنش‌هایی را به دنبال دارد (نقره‌کار، ۱۳۸۱، ج ۳).

در سال ۱۳۸۱ شورای نگهبان طرح حق طلاق زنان را رد می‌کند. همچنین موفقیت‌های زنان آن‌گونه که باید مورد توجه قرار نمی‌گیرد؛ به‌عنوان مثال، مهرماه سال ۱۳۸۲ شیرین عبادی از فعالان حقوق زنان، برنده جایزه صلح نوبل می‌شود. جایزه صلح نوبل عبادی موفقیت بزرگی برای جنبش اصلاحات و جنبش زنان محسوب می‌شود. شیرین عبادی که هنگام انتشار خبر این واقعه خارج از ایران بود، در بازگشت در فرودگاه مهرآباد مورد استقبال جمع زیادی از هم‌وطنانش قرار می‌گیرد. در این جمع فعالان حقوق زنان، فعالان احزاب و حتی اصلاح‌طلبان حضور داشتند؛ اما در آن روزها سنت‌گرایان مذهبی به‌شدت نسبت به اعطای جایزه صلح نوبل به شیرین عبادی واکنش منفی نشان می‌دهند و روزنامه‌هایی مانند کیهان، رسالت و انتخاب او را محکوم می‌کنند (سرمدی، ۱۳۹۷: ۱۴۹-).

(۱۴۸). حتی برخی اعطای این جایزه را امری بی‌اهمیت و سیاسی قلمداد می‌کنند (رضادوست و پیوسته، ۱۳۹۸: ۱۳۵).

قصهٔ تهمینه نیز آینه تمام‌نمای تردید و دوگانگی زنان است؛ زنانی که میان سنت و تجدد گرفتار شده‌اند و درنهایت به‌رغم تلاش گفتمان تجددخواه اصلاح‌طلب، این بعد سنت است که پیروز می‌شود و زنان همچنان در جایگاهی فروتر از مردان حرکت می‌کنند. همچون بافت فرامتن که به‌رغم توجه دولت اصلاحات، درنهایت موانع و مشکلات زنان آن‌گونه که باید، رفع نمی‌شود؛ به عبارت بهتر، تب توجه به حقوق زنان که در ابتدا شدت می‌گیرد، سرانجام فروکش می‌کند، محمدعلی نیز کنشگران زن داستانش را درنهایت به حاشیه می‌برد و این کنشگران مرد رمان هستند که تعیین‌کننده و غالبند. بنابراین درحقیقت این نویسنده است که برای قهرمان اصلی داستانش کنش‌هایی متناقض‌گونه ترسیم می‌کند. تهمینه در ابتدای داستان به مخاطب وعدهٔ انتقام از سیروس را می‌دهد؛ اما درنهایت هم فکر انتقام و همچنین آرمان‌هایش را کنار می‌گذارد و با سیروس ازدواج می‌کند و دغدغه‌هایی هم چون دیگر زنان سنت‌گرا می‌یابد، هرچند ازدواجش خیلی دوام نمی‌یابد و سیروس کشته می‌شود؛ اما او باز هم زندگی‌اش را با همراهی مردانی چون شاعر و کامران ادامه می‌دهد. در مجموع همهٔ کنش‌های او، حتی یافتن سیروس با همراهی مردان است و این مردانند که یاری‌گر او هستند.

۷. نتیجه‌گیری

محمد محمدعلی، عضو کانون نویسندگان در نیمهٔ دوم دههٔ ۷۰ در رمان قصهٔ تهمینه به تأثیر از گفتمان اصلاحات، زنان و مسائل مربوط به آنها را مرکز توجه خود قرار می‌دهد. کنشگران زن داستان او دغدغه‌هایی مشابه با بافت فرامتن خود دارند. محمدعلی به یاری کنشگران حماسی خود به طرح مسائل چالش‌برانگیز زنان می‌پردازد که دو جریان فکری اصول‌گرا و اصلاح‌طلب بر سر آن اختلاف نظر دارند. او با ایجاد گشتارهایی در کنش شخصیت‌های حماسی پیش‌متن خود (شاهنامهٔ فردوسی) مسائلی همچون استقلال مالی و فکری، شرکت در انواع فعالیت‌های اجتماعی، فرهنگی، همچنین تدبیر و اقتدار را برای زنان به‌عنوان حقوق اولیه و بدیهی بازنمایی می‌کند و با ترسیم ویژگی‌ها و کنش‌هایی برای کنشگران حماسی مرد، آنها را تضعیف می‌کند و به حاشیه می‌برد. محمدعلی کنشگرانی را

به داستان فرامی‌خواند که یاری‌گر او در پیش‌برد داستان مطابق نیایش باشند. نویسندهٔ رمان قصهٔ تهمینه به یاری شخصیت‌های حماسی و با برجسته‌سازی یا به‌حاشیه‌راندن کنش‌های آن‌ها تلاش می‌کند برخی هنجارهای موجود بافت سیاسی-اجتماعی را تقویت و برخی را تضعیف کند. او تهمینه‌ای را به داستان فرامی‌خواند که خود بیش از هر کسی در داستان رستم و سهراب نادیده گرفته شده است و به‌خوبی می‌تواند حقوق و جایگاه واقعی زنان را فریاد بزند. ذکر این نکته لازم است که همچون بافت فرامتن که به‌رغم توجه دولت اصلاحات، در نهایت موانع و مشکلات زنان آن‌گونه که باید، رفع نمی‌شود؛ به‌عبارت بهتر، تب توجه به حقوق زنان که در ابتدا شدت می‌گیرد، سرانجام فروکش می‌کند، در انتهای این داستان نیز زمام امور در دست مردان است و زنان همچنان در حاشیه‌اند و کنش‌گران مرد هستند که تعیین‌کننده و غالبند.

پی‌نوشت‌ها

۱. تحلیل محتوایی کیفی روشی برای تفسیر محتوایی داده‌های متنی از طریق طبقه‌بندی نظام‌مند، کدبندی و تم‌سازی یا طراحی الگوهای شناخته‌شده است (ایمان و نوشادی، ۱۳۹۰: ۲۰).

کتاب‌نامه

- ابوت، اچ. پورتر. (۱۳۹۷). *سواد روایت*. ترجمهٔ رؤیا پورآذر و نیما مهدی‌زاده اشرفی. تهران: اطراف.
- استراس، انسلم و کوربین، جولیت. (۱۳۹۰). *اصول روش تحقیق کیفی*. چاپ سوم. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- استراوس، انسلم و کرین، جولیت. (۱۳۸۵). *مبانی پژوهش کیفی*. چاپ پنجم. تهران: نی.
- ایمان، محمدتقی و نوشادی، محمودرضا. (۱۳۹۰). تحلیل محتوای کیفی. پژوهش، ۳ (۲)، ۴۴-۱۵.
- بزرگ بیگدلی، سعید؛ پورنامداریان، تقی؛ قبادی، حسینعلی، قاسم‌زاده، سیدعلی. (۱۳۸۹). تحلیل سیر بازتاب مضامین و روایت‌های اسطوره‌ای ایرانی در رمان‌های فارسی (از ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ تا ۱۳۸۷). *پژوهش زبان و ادبیات فارسی*. (۱۹). ۲۳۷-۲۶۲.
- بزرگ بیگدلی، سعید و قاسم‌زاده، سیدعلی. (۱۳۸۹). عمده‌ترین جریان‌های رمان‌نویسی معاصر در انعکاس روایت‌های اسطوره‌ای. *پیک نور*. (۱). ۷۷-۵۱.

- بشیریه، حسین. (۱۳۹۷). دیباچه ای بر جامعه‌شناسی سیاسی ایران دوره جمهوری اسلامی. چاپ ششم. تهران: نگاه معاصر.
- پرینس، جرال. (۱۳۹۵). *روایت‌شناسی؛ شکل و کارکرد روایت*. ترجمه محمد شهباز. چاپ دوم. تهران: مینوی خرد.
- جهانبخش، فرانک (۱۳۸۷). *نقد فمینیستی رمان‌های محمد محمدعلی*. پایان‌نامه مقطع کارشناسی ارشد دانشکده ادبیات، دانشگاه الزهرا.
- حاجتی سرشکه، الهه. (۱۳۹۶). *تحلیل بازآفرینی‌های رستم و سهراب در داستان‌های معاصر فارسی*. پایان‌نامه مقطع کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی. دانشگاه گیلان.
- حسینی، مریم؛ جهانبخش، فرانک. (۱۳۸۹). سیمای زن در رمان‌های برگزیده محمد محمدعلی با تأکید بر نقد ادبی فمینیستی، زن در فرهنگ و هنر، ۱ (۳)، ۷۹-۹۸.
- خاتمی، سیدمحمد. (۱۳۷۹). *زنان و جوانان*. تهران: طرح نو.
- دستغیب، عبدالعلی. (۱۳۸۵). نگاه عبدالعلی دستغیب به قصه تهمینه. رودکی، ۱۱، ۱۵۹-۱۵۴.
- رضادوست، کریم و پیوسته، صادق. (۱۳۹۸). بررسی تحولات اجتماعی ایران سه دهه پس از انقلاب اسلامی. تهران: اندیشه احسان.
- روشه، گئی. (۱۳۹۶). *مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی عمومی*. ترجمه هما زنجانی‌زاده. چاپ چهارم. تهران: سمت.
- سرمدی، پرستو. (۱۳۹۷). *زنان و دولت پس از انقلاب*. تهران: کویر.
- سلطانی، علی اصغر. (۱۳۹۷). *قدرت، گفتمان و زبان؛ سازوکارهای جریان قدرت در جمهوری اسلامی ایران*. چاپ ششم. تهران: نی.
- سهم زنان از دولت‌های خاتمی، احمدی‌نژاد و روحانی. (۱۳۹۲). بازیابی در ۱۲ خرداد ۱۴۰۰ از <https://www.irinn.ir/fa/news/26618/%D8%B3%D9%87%D9%85-%D8%B2%D9%86%D8%A7%D9%86-%D8%A7%D8%B2-%D8%AF%D9%88%D9%84%D8%AA%E2%80%8C-%D9%87%D8%A7%DB%8C-%D8%AE%D8%A7%D8%AA%D9%85%DB%8C-%D8%A7%D8%AD%D9%85%D8%AF%DB%8C%E2%80%8C%D9%86%DA%98%D8%A7%D8%AF-%D9%88-%D8%B1%D9%88%D8%AD%D8%A7%D9%86%DB%8C>
- عابدی اردکانی، محمد؛ عظیمی، پروین. (۱۳۹۱). بررسی تطبیقی دیدگاه‌های جریان اصول‌گرا و اصلاح طلب نسبت به مشارکت سیاسی زنان در جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۴-۱۳۷۶). پژوهش سیاست نظری، دوره جدید (۱۲)، ۹۳-۱۱۹.
- فردوسی، ابوالقاسم. (۱۳۹۴). *شاهنامه*. ج ۱، تهران: سخن.
- فردوسی، ابوالقاسم. (۱۳۹۶). *شاهنامه*. جلد ۲. چاپ دوم. تهران: سخن.
- فلیک، اووه. (۱۳۹۴). *درآمدی بر تحقیق کیفی*. ترجمه هادی جلیلی. چاپ هشتم. تهران: نی.

فراخوانی شخصیت‌های حماسی در ... (اعظم نیک‌خواه و سمیرا بامشکی) ۳۴۹

- فوزی، یحیی. (۱۳۹۹). *تحولات سیاسی-اجتماعی در جمهوری اسلامی ایران*. تهران: سمت.
- قاسم‌زاده، سیدعلی و بزرگ بیگدلی، سعید. (۱۳۹۷). *رمان اسطوره‌ای؛ نقد و تحلیل جریان اسطوره‌گرایی در رمان فارسی*. تهران: چشمه.
- کیوی، ریمون و کامپنهود، لوک‌وان. (۱۳۹۲). *روش تحقیق در علوم اجتماعی*. ترجمه عبدالحسین نیک‌گهر. چاپ نهم. تهران: انتشارات توتیا.
- گلستان، ماکان. (بی‌تا). *داستان پایان‌ها*. بازیابی در ۱۰ خرداد ۱۴۰۰ از <https://vista.ir/m/a/7rhw8/%D8%AF%D8%A7%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86-%D9%BE%D8%A7%DB%8C%D8%A7%D9%86%D9%87%D8%A7>
- گلمرادی، صدف؛ فقیهی، حسین؛ فاضلی، نعمت‌الله. (۱۳۹۳). *نقد جامعه‌شناسانه سرمایه‌های زنان در رمان قصه‌تیمیّه محمد محمدعلی براساس نظریه انواع سرمایه پیر بوردیو*. *جامعه‌شناسی هنر و ادبیات*، ۶ (۱)، ۴۱-۲۳.
- محمدعلی، محمد. (۱۳۸۹). *قصه‌تیمیّه*. تهران: کتابسرای تندیس.
- محمدی اصل، عباس. (۱۳۸۳). *موانع مشارکت سیاسی زنان*. *رفاه اجتماعی*، ۳ (۱۲)، ۱۳۰-۹۳.
- میرعابدینی، حسن. (۱۳۹۷). *صدسال داستان‌نویسی*. جلد ۴. تهران: چشمه.
- میروی، مجتبی. (۱۳۵۱). *فردوسی ساختگی و جنون اصلاح‌قدم*. *دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران*، ۱۹ (۳ و ۴)، ۱۸-۱.
- مهراد. حامد. (۱۳۹۱). *دگردیسی اسطوره در رمان فارسی*. *پایان‌نامه کارشناسی ارشد*. دانشگاه بیرجند. بیرجند.
- نقره‌کار، مسعود. (۱۳۸۱). *بخشی از تاریخ جنبش روشن‌فکری ایران*. سوئد: باران.
- یان، مانفرد. (۱۳۹۹). *روایت‌شناسی راهنمای خواننده به نظریه‌روایت*. ترجمه ابوالفضل حرّی. تهران: علمی و فرهنگی.
- یورگنسن، ماریان و فیلیپس، لوئیز. (۱۳۹۶). *نظریه و روش در تحلیل گفتمان*. ترجمه هادی جلیلی. چاپ هفتم. تهران: نی.